

Hacı Firudin QURBANSOY

Nəsimi Şirvaninin şeir sənəti zamanın mövcud olan bütün elmərin özülü zəmində möhkəm qurulduğundan ki, yüzilliklərin müqavimətini qıraraq əbədiyyətə doğru istiqamətlənib. Fars divanında bir beytdə şair aldığı elmləri belə açıqlayır:

چون کمال معرفت کردیم از فضل آید

عالم تعلیم علم علم الاسما شدیم

(Çün kamali-mərifət kardim əz fəzle-İlah, Alime-təlime-elm, elmi ül-Əsma şodim)

Tərcüməsi:

Allahın fəzilətdən kamali-mərifət edik, Elm təlim edən alim, Əsma-i-Hüsna elmi olduq.

Əsmaül-Hüsna elmi Allahın 99 adını özündə ehtiva edir. İnsanlar saflaşdıqca bu adlara layiq olduğunu sübut edə bilər.

Bütün irfan məktəblərindən nəzəri və təcürbi sahələrini vacib öyrənilən elmlər içində tibb (anatomiya, fiziologiya, müxtəlif müalicə texnologiyaları), nücum (ulduz elmləri sistemi), fəlsəfə (islam, zərduştü və yunan fikri tarixi), kəlam ("Qurani-Kərim"), Peyğəmbər və imamların hədis mətnləri əsasında məntiq, sərf, nəhv, fəsaḥət, bəlağət), irfan (əsməül-hüsna, elm ül-ləduni, simiya, rimiya, kimiya, limiya, elm ül-həvas, ilm ül-vaqf) sahələri mükəmməl öyrədilirdi. İndi "parapsixologiya", "okkultizm" adlandırılan elmlər sistemi sadalanan elmlərin çox cüzi hissəsidir. Bundan başqa, xüsusi istedadlı olan seçmə salıklardan ibarət olan yaradıcı qrup, ayrıca musiqi (muğam, qəvvalı, iqa, üsul, fəvaz, rəqs) və şeir (bəyan, məani, bədi, əruz, qafiyə) elmlərinə həm nəzəri, həm də təcürbi şəkildə yiyələnirdi. Öyrənilən biliklər təriqət sferasından çıxıb kütləviləşməyə üçün kodlaşdırılır, xüsusi rəmzi dilə yazılırdı.

Ayin hilali ağərçi Günəşdən alır nur,
Bu Ayı gör ki, Günəş nur alır hilalından.

və

Kəşf oldu sirr xali-xətindən Nəsimiyə,
İlm ül-Əruz içində "Məfəitü Fəllat".

və ya

Məntiq ilə Məaniyi çox oxuma, bu gün yenə,
Gəldi, gətirdi bigüman müdhəti-əşqi-həl-əta.

- beytlərindən aydın görünür ki, Nəsimi sadalanan elm sahələrinə bir alim kimi mükəmməl yiyələnib.

İrfan bir qədər fəlsəfə, bir qədər də din olmaq ehtiva edir. Həm həyat və düşüncə tərzini, həm də elmi qaynaqları. Bu elmə görə, Allah aşiqinin ruhu 40 mənzil, 7 məqamdan keçir.

Mənzillər: niyyət, inabət, tövbə, iradə, cəhd, müraqəbə, səbr, zikr və fikr, müxalifət ün-nəfs, riza, müvafəqət, təslimiyyət, tövəkül, zöhd, ibadət, vəra, ixlas, sidq, xövf, rəcca, fəna, boqa, eyn əl-yəqin, mərifət, vilayət,

Nəsimi Şirvani şeirinin qaynaqları

şöfq, möhəbbət, vəhdət, qürb, üns, visal-vüsəl, kəşf, hüzur, təcrid, təcrid, inbisat, təhəyyür, nəhayət, təsəvvüf, qürbi-qürb.

Məqamlar: seyr ilə-Allah, seyr-lillah, seyr ali-Allah, seyr ma-Allah, seyr fi-Allah, seyr ən-Allah, seyr bi-Allah.

Yeddi vadi qəblərin sirr mərtəbələridir: tələb, eşq, mərifət, istiqna, tövhid, təhəyyür, foqr.

İrfan rəmzləri yuxarıda göstərilən anlayışların möğz və mənasını sırası oxucudan gizləməklə ariflərə çatdırmaq missiyası daşıyır.

Şeirşünaslığın əruz, qafiyə, üsul, bəlağət, fəsaḥət, məani, böyan və bədi elmlərindən qaynaqlanan Nəsimi şeirinin ecazını indi dəqiqliklə təyin etmək çox çətindir. Nəsimi Şirvani kimi sənətkarları onları narahət edən icimai-siyasi hadisələrin yaratdığı mövzuları, sakral-irfani fikirləri aşiqəna cazibənin yaratdığı hissi poetik deyimləri pozulmaz poetik qanunların sətir tələbləri çərçivəsi daxilində gözəl ifadə etməyə məcburdu. Şeirşünaslıq doktorinasının formalaşdığı, hamı üçün eyni olan xüsusi poetik tələblərə cavab verib sənətkar fərdiyyəti ilə fərqlənmək olduqca çətindi. Ona görə də bir əsrdə minlərlə şeir yazan olduğu halda, onlarla, bəlkə, daha az seçmə şairin qaldığı tövəcüb doğurur. Şairlər mütləq monada poetika qanunlarına riayət etməliydilər. Yüzilliklər boyu bütün sənətkarlara şamil edilən eyni tələblər bunlardır:

1. Vəzn eyniliyi; əruz vəzninin məlum bəhrələrinin məlum təfəvvülərinin ritmi;

2. Qafiyə, rədif quruluşu eyniliyi;

3. Bədi təsvir və ifadə vasitələri eyniliyi;

4. Poetik janr və şəkillərin struktur eyniliyi;

5. Rəzm eyniliyi;

6. Məzmun eyniliyi; şairlər eyni mövzunu işləməklə mürşidlə mürid arasında rabitəni bərpə edir, həm də özünüövəcələ özündən əvvəlki ustadan daha üstün sənət ecazi göstərmək istəmişlər. Bu, yad dildən gələn epik mövzulara da aiddir;

7. Deyilən sözün dini postulatlarına müxalif olmaması;

8. Mövdu üsul-idarəyə müxalif olma- maq, hökmdarı ağır sözlərlə həcv etməmək;

9. Şeirdə ruhani fikrin, hissi ahdəngdarlığın və elmi məlumatın olması.

Bu çoxqatlı çərçivələr daxilində canlı və gözəl söz demək imkanı son dərəcə məhdud olduğundan, şairlər poetik struktur arxitekturasını gözəlməklə, poetik ornamentalistika ilə, hissələrlə bağlı deyimin daha səmimiyyətlə, dilin təsirediciliyyətlə, səs və söz cinaslarının harmonik tətbiqlə, doğru söz azadlığının verdiyi imkanlarda idarəedicilik piramidanın uc tənində duranları belə, həcv etməkdən çəkinməklə, ilk baxışdan dinsiz görünən səksəndirici ruhani sözün ifadəsi ilə fərqlənə bilərdi. Müxtəlif dini və irfani təriqətlərin qarşılarına qoyduğu əsas məqsəd Allaha doğru gedən yolu daha da cəlbədicilik etməkdir. "Qurani-Kərim"-in tələbilə, həyat və fəaliyyət bir yarış meydanı kimi qəbul olunurdu. Bəzən, bu təriqətlər arasında on xırda məsələ üstündə çəkişmələr yaranır, klerikal bürokratiyanın fəvvası ilə edamlar baş verirdi.

Ziyalı təbəqənin savadsız kütlə ilə fərqi qədər irfan əhlinin sırası oxumuşlarla müqayisə nisbəti vardı. Elm ül-həvas və elm ül-qəribiyyə adlı elmlər sferasına daxil olan nihani-ruhani bilik sahələrindən elm ül-cifir, elm ül-ləduni, elm ül-simiya, elm ül-rimiya, elm ül-kimiya, ül-limiya, elm ül-himiya, elm ən-nöqtə, elm ül-hüruf, elm ər-rəqəm, elm ül-vaqf kimi bir sıra başqa elmlərə yiyələnməklə yanaşı, özünün və ətrafdakı insanların ruhuyla işləmək bacarıq və vərdislərinə malik olan irfan əhlinin də müxtəlif silklərə və ruhi səviyyəsi mövcuddu. Qərribə deyil ki, bu elm və vərdislərdən xəbəri olmayan foqihlər irfan

əhli üçün möhkəmələr qurur, onları ən dəhşətli üsullarla dindən çıxışları kimi edam etməyə fətvə verirdilər. Halbuki, irfan əhli Allahla ən yaxın zümrədəndi, onların irfan rəmzlərilə dedikləri ilk baxışdan şəhiyyə (Allah haqqında etinasız danışmaq) kimi sezilirsə də, dərin diqqət yetirilirsə, "Qurani-Kərim" ayələrinə və hədislərə dayanaqlı sözlər olduğu aydın görünür.

İrfanyönlü şeirlərdə "Qurani Kərim"-dən gələn **"Ələstü birəbbikum?"** (Mən sizin Rəbbiniz deyiləmmi?) sualı daha çox keçir. Vəfasız bəşəriyyətdə Allahın kitabı 7 Əraf surəsinin, 172-ci ayəsindəndir:

يا ايها الذين آمنوا انذروا انفسكم وما تروا لعلكم ترحمون
ولا تاتوا الله بالحق والصدق
يا ايها الذين آمنوا انذروا انفسكم وما تروا لعلكم ترحمون
يا ايها الذين آمنوا انذروا انفسكم وما تروا لعلكم ترحمون

(ya 'iz 'axaza Robbuka min bəni Adəmə minzuhurithim zurriyyətəhum və 'əshədəhum ələ'ənfusihim 'Ələstü birəbbikum? Qəlu: Bəli! Şəhidna 'əntəqulu yaumə əl-qiyaməti 'inna kunnə ən həzəğəfilinə)

Tərcüməsi:

(Ey Peyğəmbərim!) Xatula ki, bir zaman Rəbbin Adəm oğullarının bəllərindən (gələcək) nəsilərinə çıxardıb onların özlərinə (bir-birinə) şahid tutaraq: "Mən sizin Rəbbiniz deyiləmmi?" - soruşmuş, onlar da: "Bəli, Rəbbimizsən!" - deyər cavab vermişdilər. (Bəli bir şahidliyin səbəbi) qiyamət günü: "Biz bundan qafil idik".

(tərcümə akademiklər Z.Bünyadov və V. Məmmədəliyevindir)

Ərəb dilində razılıq bildiren "nəəm" sözü daha çox istifadə olunur. "Bəli" sözünü "bəli" mənasında qəbul etməklə, Adəm övladları öz təleyini təyin etmiş oldu. Nəsimi "Quran" hafizi idi, ona görə də hansı dildə yazmasından asılı olmayaraq, ayələrə istinad edə bilərdi.

"Əna Rəbbikum" oduna necə yanmasın Nəsimi, Bu "ənəl-Həqq"-in çirəği əbədi çü yanarsındır.

Nəsimi Şirvani özündən əvvəlki ümum-türki şairlərinin heç birinə müəssər olmayan üstünlüklə qəbul elmi, irfani informasiyalara bir beytdə ifadə edə bilib. Şair əksər irfan şairləri kimi, İmam Əlinin fəzilət, hikmət və irfan məktəbinin davamçısıdır. İmam Həzrət Əli ibn Əbi Talib "Divan"-ındakı bir qəsidədə bularur:

تعز من الدنيا فان قامها
محل قاء لا محال بقاء
صفوتها متوجعة بداره
وراحتها مطرونة بقاء

Tərcüməsi:

"Dünyaya aludə olma, çünki onun astanası məhv olmaq deməkdir, dünya qalmalı yer deyil. Onun gözəllikləri kədər və ağır ilə qarışıqdır. Onun əsası çətinlik və narahatlıqla bədir".

Nəsimi Şirvaninin

Dünya duracaq Yer deyil, ey can, səfər eyl!
Aldanma anın adına, andan həzər eyl!

Bir halə qərar eyləməz əyyam, keçər ömr.
Ey əhli-nəzər, baxma bu halə, nəzər eyl!

- beytlərindəki oxşarlıq adı **səsləşmə** deyil, idrakı, məsləki eyni yolun müsafirliyidir. "Dünya duracaq Yer deyil" - misrası təlimli bədii fiqurudur, iki mənə daşıyır: 1. Dünya dayanmadan firlənir. 2. Dünya məskon salınmalı yer deyil. Hər iki anlamda fikrin bədii məntiqi pozulmur.

İmam Əlinin məşhur **بِعْرِفْ نَفْسَهُ بِعْرِفِ اللَّهِ** (mən özümü nəfə, özərf Əllahi) "Özünü

dərk edən Allahı dərk edər" hədisindən Nəsimi kifayət qədər çox bəhrələnib.

پشنل تو خدرا که شناسای خدایی
روشن شود ای خواجها ترا سر مصا

(Beşonas to xodra ke, şonasəyə Xudayi, Rouşən şod əi xəvəje torə serri-məomma)

Tərcüməsi:
Tərk et özünü, dərk edəsən ta ki, Xudanı, Aydınlaşar, onda sənə, ey xacə, müəmmə.

Nəsimi şeirinin qaynaqlarından danışılanda özündən əvvəl yaşamış Azərbaycan müəlliflərinin yaradıcılığı da qeyd olunmalıdır. Əbu Nizam Məhəmməd Fələki Şirvani (1108-1146) qəzəlləri ilə Nəsimi şeirlərinin ruhi uzlaşması aydın duyulur.

چقان نکند هرگز هرگز نکند چقان
شدان دل ما یکدم یکدم دل ما شدان

(Canan nəkənəd hərgez, hərgez nəkənəd canan, Şadan dele-ma yek dəm, yek dəm dele-ma şadan)

Tərcüməsi:
Canan eləməz hərgez, hərgez eləməz canan, Şadan یرəyim bir an, bir an یرəyim şadan.

(tərcümə mənimdir)

- beyti ilə başlayan qəzəl - tədbil kimi Nəsimi divanında bir qədər sonra bəhs açdığımız qəzəl var.

Əbu Bədil Əfzələddin İbrahim ibn Əli Nəccar ibn Osman ibn İbrahim Həqiqi Həsən-ül-Əcəm Xaqani Şirvani (520/1126 - 595/1199) xarakterindəki mübarizlik, əzəmət və qüdrətli şeiriyyəti Nəsimi Şirvani poeziyası ilə ruh doğmalığı təşkil edir. Təsədüfi deyil ki, böyük həmyerlisi Xaqaninin "Qəsideyi-şiniyyə"-sində, başqa adla "Bəhr əl-əbrar"-ına Nəsimi nəzire yazıb. Xaqaninin divanda 126 nömrə ilə yer tutan qəsidə bu beytlə başlayır:

دل من بین تعلیم است و من طفل زبان دانش
دم تسلیم سر عشر و سر زانو بیستاش

(Dele-mən piri-təlim əsto mən tiflə-zəban-dənəs, Dəmə-təslime-sər əşro sar zəno bəstənasən)

Tərcüməsi:
Mənim könüm müəllimdir, dimim üstü dəbistanı, O şagirdəm ki, öyrəndim sükut ilə əlifbanı.

- beyti ilə başlayan qəsidə özünün fəlsəfi siqəti və dahi ustad qələminin məhsulu kimi bir sıra böyük şairlər üçün mövzu mənbəyi olub. Sonuncu qafiyə hərfinin "şin" olduğuna görə, "Qəsideyi-şiniyyə" adlandırılan məşhur qəsidəndə şair insan ləyaqətini, cəmərdliyi, yaradıcı əməyi yüksək qiymətləndirir. Həm Xaqaninin dövründə, həm də ondan çox sonra yaşamış Yaxın və Orta Şərqi otuzdan çox görkəmli şairi bu fəlsəfi qəsidəyə nəzirlər yazıb. Əbül-Həsən Yəmin əd-Din Xostrov Dəhləvi (651/1253 - 725/1325) Nir əd-Din Əbd ər-Rəhman bin Əhməd bin Məhəmməd Cami (871/1808.1414 - 893/19.07.1492) və Nizam əd-Din Mir Əlişir Nəvai (844/09.02.1441 - 906/03.01.1501) Nəsimi Şirvanidən öncə şiniyyə adlanan qəsidəyə nəzirlər yazıb. Bu mövzudakı "yarışma"ya Nəsimi "Bəhr əl-əbrar" kimi tanınan qəsidəsilə əks-səda verib. Düzdür, şair qəsidəsini şin yoq, "ta" qafiyəsilə yazıb.

پشنل خردید گز نورش چھرا زبور است
گرم در مھمن چرا پشنی که طشتی آن است

(Be məşəli-xurşid kəz nurəş-çəhanra zivər əst, Gərm dər məhrəş çəra başi ke, təştü əzər əst)

Tərcüməsi:

*Parlaq günəş sözlə saçıb yer üzünü nurla bəzər,
Ataş dolu qızıl tasdır, yaxar səni, eylə həzər.*

Nəsimi Şirvani Nizami Gəncəviyə sonsuz məhəbbətini bu beytdə ifadə edib:

تانشد چشم نسیمی ز غمت لؤلؤ بل
گوهر نظم سرشگش بنظامی نرسد

*(Ta nə şod çeşmə-Nəsimi zi qiyəmə lölə bar,
Qohərə-nəzme-sirışgəş be Nezami nərasəd)*

Tərcüməsi:

*Nəsiminin gözü çox qiymətli ləl axıtsa da,
Göz yaşlarının gövhəri Nizamiyə çatmadı.*

"Nizamiyə çatmadı" - fikri iki mənəni bildirir, birincisi, onun qüdrəti daha ucadadır, mənim sözüüm o ucalığa çatmadı. İkinci fikir odur ki, Nəsiminin gözəl şeirlərini Nizami oxusaydı, onu təqdir edərdi, heyif ki, ona çatmadı.

Qüdrətli şairlər olan Mövlana Cəlal əd-Din Məhəmməd Rumi (1207 - 1273) ilə Mövlana Şəms ül-Həqq vəd-Din Məhəmməd ibn Əli ibn Malikdəd Təbrizi (1185-1248) şeyx-mürid paraleli ilə Nəsimi-Nəimi münasibətlərində mürşidin məlumatsız oxucuya həddən artıq böyük mübaligələrlə öyülməsi kimi görünən hal müşahidə olunur. Bu, sadəcə olaraq, mürşidin mürşidi qarşısındakı böyük şükranlığı kimi qəbul edilməlidir. Farsca bir tərci-bəndində Nəsimi Şəms Təbriziyə öz münasibətini bildirib:

ای خواجه اگر تو شمس دینی
از روی حقیقت آنچه مانیم

*(Ey xəcə, əgər to Şəms dini,
Əz ruyə-həqəgət ançə manim.)*

Tərcüməsi:

*Ey xoca, əgər sən Şəms dinindənsən,
Həqiqət üzündən, biz (də) oradayıq.*

Çox təəssüf ki, bəzi tədqiqlərdə "Şəms dini" (Şəms dininə qail olan) söz birləşməsinə Şəmsəddin kimi oxuyub Hafız Şiraziyə ünvan kimi səhv nəticəyə gəliblər. Əslində, burada şairin məqsədi səma rəqsi ilə əlaqədardır, çünki hər bir səmazən (sakral rəqqas) səma rəqsi zamanı bir soyyaroyə ruhi səfərə qanadlanır. Şəms Təbrizi həmişə günəşi təmsil edib. Azərbaycan musiqisindəki "Səmayi-Şəms" zərb-muğamı da onunla əlaqədardır. Təəssüflər olsun ki, bəzi musiqçilər səhvən bu muğama heç bir məntiqə sığmayan "Səmayi-Şəms" - günəşin üzü deyir. Ərəbcə "səma" sözü eşitmək mənasını verir, səmazənlər ruhani səs eşitmək üçün fırlanaraq ruhlarını bədən-dən tərifi edib kosmosa göndərir. Bu səbəbdən ruhani-spiritik rəqsə "səma" deyirlər.

Mövlana Cəlal əd-Din Məhəmməd Rumi və onun şeyxi haqqında da Nəsimi divanında işarə var:

Nəsimi Şirvani özündən əvvəlki ümumtürk şairlərinin heç birinə müyəssər olmayan ustalıqla böyük elmi, irfani informasiyaları bir beytdə ifadə edə bilib. Şair əksər irfan şairləri kimi, İmam Əlinin fəzilət, hikmət və irfan məktəbinin davamçısıdır.

*Zahidi-zərraқи hər dəm oda yandırmaq gərək,
Gərçi məndən eşidərsən Şeyx həm Mövlanəni.*

Əqidə və ruhi mütonasibliyə görə Nəsimi Şirvani Şəmslə bir sırada durur. Şəmsin divanındakı bir sıra farsca şeirləri Nəsimi yaradıcılığında rədif, bəhr, bəzən qafiyə quruluşu ilə dilimizdəki şeirlərlə səs-ləşir. Bu səsleşmə tərcümə deyil, müəlliflərin istedad və ruhi gücünü göstərmək üçün yarış meydanıdır.

Şəms Təbrizinin divanında "mikoni? məkon!" (edirsən, eləmə) rədifli iki qəzəl var.

بشنیده ام که عزم سفر میکنی مکن
مهر حریف و یار دگر میکنی مکن
*(Beşənədəm ke, səfər mikoni? Məkon!
Mehre-hərifə yare-degər mikoni? Məkon!)*

Tərcüməsi:

*Eşidirəm ki, səfərə əzm edirsən? Eləmə!
Özğə məhəbbət, başqa yarı gəzirsən? Eləmə!*

və

ای آن که از میانه کردان میکنی مکن
بر ما ز خشم روی گردان میکنی مکن
*(Ey an ke, əz miyanə kərdan mikoni? Məkon!
Bər ma zə xəşmə-ruy-e-gərdan mikoni? Məkon!)*

Tərcüməsi:

*Ey ondan ki, bizə laqəydlilik edirsən? Eləmə!
Bizimçün qəzəbdən üz çevirirsən? Eləmə!*

mətləli qəzəllərə Nəsimi

*Üzünü məndən nihan etmək dilərsən? Etməgil!
Gözlərim yaşın rəvan etmək dilərsən? Etməgil!*

və

*Zülfünü ənbər-fəşan etmək dilərsən? Etməgil!
Qarət-i-din, qəsd-i-can etmək dilərsən? Etməgil!*

- beytlərilə başlayan iki qəzəllə cavab verib. Nəsimi şeiri canlı xalq dilindən qaynaqlanan ifadələrlə zəngindir. Bu zənginlik fikrin ifadəsinə bir şirinlik təraviti gətirir:

*Bunları bilməyən nə bilmiş ola,
Adı anın evi yixilmiş ola.*

*Ey günəş surətli yarı-dilpəzir,
Tələtindən utanır bədri-munir.
Neyləyim ki, mən fəqirəm, sən əmir,
Həsəratından ürəyim hər dəm ərir.*

Başqaları üçün ağırlı mövzuya, həqiqəti bildiyi üçün şair təbəssümlə yanaşa bilirdi:

*Ruhi-güdsə oldu Nəsiminin həqiqət sözləri,
Varlığın tərək etdi çün kim, kəndi çıxdı aradən.*

Əbədiyaşar şairimizin sonətcarlıq qüdrəti aldığı elmlərin bir məcrada birləşməsi, ruhu gücün qüdrətilə cilalamb dinləyicisinə çatdırma bilmək qabiliyyətilə orsoy gəlib. Ona görə də bu sonətin üfüqləri öləyətər deyil!